

A KÖNYVILLUSZTRÁLÁS MŰVÉSZETE

ÍRTA JASCHIK ÁLMOS

(ELSŐ KÖZLEMÉNY)

Azt a világkrizissé súlyosodó bomlási folyamatot, mely a világnézeti átalakulások mindenkor visszatérő jelenségeként napról-napra parancsolóbb formában követeli tudomásulvételét, talán egy tünete sem jellemzi oly kifejezően, mint problémaérzékenységünk rohamos növekedése. Az élet minden tényének újraértékelésére irányuló törekvéseink, a materializmus csődjének szótlan beismerését jelentő érzésfordulatunk az élet misztikus szemlélete felé lassanként valamennyiünkben, akik az életet nemcsak szemléljük, hanem érezzük is, kiváltja azt a lelki diszpozíciót, mely mai szellemi életünk minden jelenségéből a revízió szükségét és sürgősségét szűri le tanulsággul. Nem vonhatja ki magát alóla életérzésünk leghatalmasabb megnyilvánulása: a művészet sem, sőt megérették a revízióra annak egyes alaki típusai is. Az illusztráló művészet, bármennyire speciális formája is az ú. n. ábrázoló művészetnek, sokkal tágabb fogalmat jelöl, mint amekkorát egy alaki típusról elképzelünk. Azáltal, hogy az irodalomhoz vagy irodalmi természetű elgondolásokhoz tárgyi kapcsolatok fűzik, a legsokoldalúbb alakja annak az ősi ösztönnek, mely az érzéki világ motívumain keresztül szólaltatja meg az ember felfokozott életérzésének megnyilatkozásait. De nemcsak tárgyi (érzéki) élményeket közvetít, hanem valósággal keresztmetszetben adja a téma minden érzésrétegét, a szemléleti jelenségeket egy közvetlenül emberi érzelematmoszférán szűri át és — technikai kötöttsége következtében — a kifejezésbeli invenciót a kiviteli lehetőségek ellenőrzésével állandóan ébren tartja.

Az illusztráló művészetet általában úgy szokás tekinteni, mint valamely irodalmi műnek grafikai kíséretét. Ez a beállítás újabb keletű és korántsem határozza meg az illusztrálás lényegét. Tökéletlen volna azonban ez a meghatározás még akkor is, ha azt mondanók, hogy az illusztráció tisztán epikai művészet, mely egy irodalmi témára támaszkodva, grafikai eszközökkel követi a leírt vagy elmondott témát. Volt idő, amikor az illusztráció témája tárgyilag független volt a szövegtől és mégis illusztráció volt, és voltak viszont képek, amelyeket utólag hozzájuk írott szöveg kísért, amikor tehát mintegy ez vette át azt a szerepet, amellyel a későbbi felfogás a rajzot ruházta fel. Az illusztrációról alkotott felfogásunk úgyszólván emberöltőnként változik, mai megállapításunk más, mint a tegnapi volt, de főleg egészen más, mint amilyen a holnapi lesz. Mai ítéletünkkel azt állítjuk, hogy az illusztrá-

ció mindenekelőtt nem szövegkíséret és nem képes magyarázat. Lényegében, érzésében és felfogásában önálló művészi forma, mely mindenkor csak annyi közösséget tart fenn a szöveggel, hogy a közös témát mintegy grafikai vetületben mutatja be. Ez a témaközösség sem mindig tárgyi természetű, sőt vannak témák, amelyek a tárgyi alapon való közösséget nem is tűrik meg. Hogy például a lírikusok illusztrálására gondoljunk: alapjában elhibázott felfogás volna Petőfi *Tiszá-ját tárgyi* szempontból feldolgozni és illusztráció címen egy tiszaparti napnyugtát rajzolni, a versben leírt tények helyrajzi gondosságával. Mai ízlésünknek merőben idegen a lírikusoknak ily módon való illusztrálása és bizonyára elnéző mosollyal nézegetjük a jó Paul Thumannak — valamikor oly népszerű — Heine-illusztrációit, a romantikus epikának e polgáriarsult Schwindt-hangulatait. A lírikusok körül mindig és Paul Thuman óta is még állandóan kísért az eltárgyiasodás veszedelme, mint azt az Edmond Dulac Poe-illusztrációiban is látjuk, aki például a *Holló-val*, ezzel a versbe szedett, raffináltan misztikus halálfilozófiával, elkövette azt a hibát, hogy a hozzá készített illusztrációján egy kényelmesen bútorozott nappali szobát rajzolt, karosszékben ülő figurával s a szekrény tetején a hollóval. Ezáltal a vers legkevésbé fontos részei léptek előtérbe: a *hely*, ahol a költő a hangulatot átéli, és a *cselekmény*, a holló berepülése és elhelyezkedése a szobron. A hangulat kísérő motívumainak ez a realizálása ma kétségtelenül érzésszeli diszharmóniát idéz elő s a helyett, hogy hangsúlyozná a verset, felbontja azt. Ilyen és ehhez hasonló felfogásbeli tévedések érlelték meg azt a véleményt, hogy lírikusok egyáltalában nem illusztrálhatók, sőt minden erre törekvő kísérlet indokolatlan és céltalan. Hogy azonban ezt a véleményt a magunkévá tegyük, el kell fogadnunk eleve azt a megállapítást, hogy az illusztráció célja vagy szövegkísérő képes magyarázat, vagy hangulatafokozó eszköz. Ám ez a megállapítás, éppen az általános világnézeti átalakulás lelki krízisének következményeképpen, mindinkább veszít jogosultságából és mindinkább közeledik ahhoz a ponthoz, hogy az illusztrációról alkotott materialista álláspontját feladja, más szóval, hogy az író s a művész e munkatársi kapcsolatát magasabb szempontból revízió alá vegye. Ez a munkatársi kapcsolat, a művész szempontjából nézve, kétféle természetűnek látszik: leírónak, vagy átélőnek. Az előbbi esetben a művész munkája valóban csak kíséret, tárgyi plusz, egyéb semmi, a második esetben ellenben teljesen szubjektív élmény, melyben a rajz tárgyi része független a szöveg adatai részétől s tulajdonképpen nem egyéb, mint a szövegből kiinduló érzelmi továbbélés vonalának ívelt meghosszabbítása a grafikai területen át vissza, a szöveg

felé. Az elsőt közvetlen, a másodikat közvetett illusztrációnak is nevezhetnők. Közvetlen illusztrációkká minősülnek e szerint mindazok a szövegképek, amelyek a szövegben körülírt tényállást és cselekménykülsőségeket rajzi formában ismétlik, amelyek mindenkor tárgyiasak, még akkor is, ha a téma a fantasztikus elemek bevonásának lehetőségét is megengedné. A múlt század végének stílusa ez; egyszerű elveken nyugvó felfogás, mely anyagias kézzelfoghatósággal szól a közönséghez és úgyszólván minden igénye abban merül ki, hogy a tárgyi hűség ellenőrzését sikerrel megállja. A közvetett illusztrációnak közelfekvő példája Rippl-Rónai József arcképsorozata, melyet Molnár Ferenc *Égi és földi szerelem* című szindarabjához rajzolt, mely tárgyi szempontból ugyan nem illusztráció, ellenben illusztrációs célzatot képvisel hangulatkeltési szempontból.

Eltávolodhatnak azonban a művész még jobban is a szöveg tartalmi részétől és az íróval való munkatársi kapcsolatát a pusztá hangulatközösségig is redukálhatja. Ilyen törekvéseknek szélsőséges példái a több ízben megkísérelt zeneműillusztrációk, melyeket úgyszólván már csak a névleges vonatkozások kötnek a kiindulási pontul vett témához. Az ilyen stílusú illusztrációk megítélésénél egészen másodrendű kérdés a szöveg és szóba sem kerülhet a szöveghűség, A hangulatélmények tartalma egyénileg különböző lévén, a néző szempontjából egészen közömbös, hogy a képet vagy rajzot milyen érzelmi folyamat váltotta ki, ez esetben tehát a rajz vagy festmény önmagáért felel, mint akármilyen más, tisztán festői vagy grafikai alkotás.

A közvetlen és a közvetett illusztrációkon kívül, amelyek egy kimondott szövegre támaszkodnak, nem hagyhatók figyelmen kívül azok a képek és rajzok, amelyek bár nincsenek sokszorosításra szánva, mégis illusztrációknak tekinthetők tárgyuknál fogva, amennyiben történeti vagy mythologikus elbeszélésekhez kötődnek, keletkezésüket tehát ugyanolyan lélektani folyamat hozza létre és kíséri végig, mint a sokszorosítás céljából készült tényleges szövegillusztrációkat. Az ilyen rajzok és képek mögött mindig egy végiggondolt cselekménysorozat áll, melynek egy kiszakított epizódja szolgáltatja a feldolgozott témát. Ez a cselekménysorozat, szövődjék ez a művésznak akár történelmi, akár mythologikus vagy biblikus olvasmányaiából, alapuljon akár egy, a reális jelenben lefolyó esemény közvetlen megfigyelésén vagy emlékképén, csirájában, lényegében mindig egy leírt vagy leírható szöveg, melynek fizikai és lelki ténysorozatát a művész tárgyilag gondolatban átéli, magában megfogalmazza és elmondja s végül leírászerűen érzékelteti. Munkácsy *Ecce homo*-jában a festői elemek és a téma tárgyias-

sága elválaszthatatlanul mosódnak össze, nem tekinthetjük tehát másnak, mint egy-egy példányban készült bibliailusztrációnak, melyben a saját korának illusztratív felfogása csorbítatlan jellegzetességgel jut kifejezésre. Ugyanilyen értelemben illusztráció a *Siralomház* is, a mult század irodalmi szegénylegény-romantikájának hú visszacsengése, amely mögött egy le nem írt, de irodalmi formában végiggondolt esemény lappang. Székely Bertalan V. *László*-ja sem közvetlen festői átélés eredménye, hanem egy hasonló módon átélt történelmi följegyzésnek tárgyi és hangulati illusztrációja. Lélektanilag éppen úgy, mint az *Ecce homo*, ez is másodfokú élmény, különféle irodalmi mellékképzetekkel terhelt elgondolásoknak festői eszközökre történt transzponálása. Bátran kijelenthetjük, hogy majdnem egy teljes évszázad európai művészete nem tett mást, mint illusztrált, amikor témaközösségbe lépett az irodalommal és a történelmvel. Az impresszionista visszahatás, a kizárólagosan »festői« témák kultuszával, az irodalmi háttérrel pillanatnyilag elhomályosította s úgy látszott, mintha a festészet egyelőre meg is szabadult volna az irodalmi túlterheléstől. Jellegzetes példának tekinthetjük erre nézve a nagybányai piktoroktól »illusztrált« Kiss József-verseket. Amíg az impresszionizmus felülkerekedése előtti időkben az egész festészet illusztrációkat termelt és még a tájképei is természetrajzi illusztrációk voltak, addig az impresszionizmus beérkezése után még a kifejezetten illusztrációs szándékkal készült képek is aggodalmasan kikerülnek minden önként kínálkozó alkalmat, mely a megúnt és megtagadott irodalmiság veszélyét látszik rejtegetni. A Kiss József-illusztrációk tehát tisztán hangulatképek, a verskötet dekoratív kiegészítői és egyik képen sem érezzük, hogy futólagos festői hangulathoz képest többet s főleg mélyebbet akarna nyújtani. Azoknak a képeknek Kiss József meleg, panaszos zsidólírájához, sokszor siránkozó szentimentalizmusához a világon semmi közük sincsen. Jókedélyű, egészséges piktúrák azok, szinte sajnáljuk, hogy nem juthat bennük kifejezésre, nyomdatechnikai stílusuk szerencsétlen megválasztása miatt, a pleinair atmoszférikus örömeinkben tobzódó színekincse.

Minthogy azonban a fejlődés törvénye szerint az átélt fejlődési fokozatok eredményei által fölébresztett szükségletek többé el nem altathatók, az impresszionizmus irodalmi témátlansága következtében hirtelen talaja-vesztett elbeszélő hajlam könyvek részére szánt illusztrációkban élte ki magát. Itt természetesen nem gondolhatunk csak a hazai viszonyokra, amelyek illusztrált könyveknek stílusfejlesztően tömeges megjelenését lehetetlenné tették. A külföldi művészek gazdagon kárpótolták magukat a festészetből száműzött mesemondás elvesz-

téséért és az iparművészet leple alatt folytatták tovább az impresszionizmus tiltó szavára rövid időre megszakított fejlődési vonalat. Az impresszionista idők iparművészete — ma még keresztleletlen gyermek — sok olyan kérdést vetett fel és tartott felszinen, amelyeknek pusztá megjelenése is elég volt ahhoz, hogy a grafikai művészet képének megváltozott külsőt adjon. Külön hangsúlyozott stílusprobléma lett például a könyv művészete, nemcsak esztétikai, hanem nyomdatechnikai szempontból is. Ebben a hangsúlyozásban bizonyos támadó célzat éleződött ki a közvetlen korábbi idők esztétikai szabadelvűsége ellen, mely minden képet, mely egy könyv szövegét kísérte, technikai kivitelére s a szöveghez való viszonyára tekintet nélkül, illusztrációnak fogadott el. A 80-as és 90-es évek ízlése még nem érzett különbséget az »illusztrált« könyv és a »képes« könyv között, a századunkat bevezető évek stíluskereső buzgalmáé az érdem, hogy felismerte a két könyvtípus különbségét és közöttük a határvonalat megvonni törekedett. Ezzel az igyekezetével kibékít sok olyan hibájával, amelyeket különösen a régi stílus-tradíciók merev elvetésével kapcsolatban elkövetett. Az elvéül kitűzött anyagszerűséget átvitte technikai területre is és a stílusegység nevében teljes technikai összhangot követelt a szöveg és az illusztráció között. Ezzel körülbelül azt mondta, hogy a képnek is könyvnyomdai úton kell készülnie, vagy legalább is a szöveggel egyenértékű tipográfiai elvek szerint valónak kell lennie. A más úton készült képek egyszerűen »mellékletek«. Egészen külön típusá lett a »képes könyv«, mely önálló jellegű, vagy szöveggel kísért képek reprodukcióit hozta.

Ez a kettétagolódás annak idején igen nagy jelentőségű volt, véget azonban még ma sem ért, mert a közvetlen okok, melyek előidéztek, ma is fennállanak. Ez okok legfőbbje a fotomechanikai sokszorosító eljárások tökéletesedése, ami úgyszólván bármely stílusú és technikájú rajzot vagy képet valami módon reprodukálhatóvá tesz. A reprodukálhatóságnak úgy művészi, mint technikai tökéletesedése, nemkülönben mechanikai gyorsulása, ma is tartó tökéletesedési folyamat, mely hihetőleg tartogat még számunkra újabb technikai lehetőségeket.

Amíg tehát a kézműipari sokszorosítás idején a technikai stílusproblémák nem okoztak súlyosabb kétségeket az illusztrációk értékelése tekintetében, addig annál több komplikációt idéznek elő ma, amikor az illusztrációk nemcsak művészi, hanem nyomdatechnikai ellenőrzésnek is ki vannak szolgáltatva. Sőt, hogy egy kevésbé méltatott fontosságú tény hangsúlyozzunk, a nyomdatechnikai szempontok egyre nagyobb jelentőségűekké válnak. Az 50-es években aligha

merültek fel súlyosabb kétségek aziránt, hogy vajjon egy nyomat megközelíti-e a rajz eredetijét vagy sem és szinte azt kell gondolnunk, hogy a reprodukció pusztá ténye maga olyan szórakoztató és lekötő élmény volt a közönség számára, hogy a kritikáig talán el sem jutott. A materialista tanok terjedésével járó józanodás és a kritikai tudatosság kiérlelése lassanként kiölte a közönségnek ezt a naív engedékenységet, tudatosokká tette az igényeket és szinte kihívta az illusztrációk technikai előállításának kritikai mérlegelését.

Mai közönségünk már tudja, vagy legalább is könnyen megérti, hogy a reprodukált kép a technikai eljárások egész során megy keresztül, amíg illusztráció alakjában a könyvbe kerül s hogy azt, mint a művész feltétlenül hiteles munkáját, csak óvatos fenntartással fogadhatja el. Természetesen a reprodukció hűsége nemcsak a sokszorosító eszközök tökéletességén vagy silányságán, hanem a művész grafikai kulturáltságán is múlik. Fejlett könyvkultúrájú országokban, ahol a technikai eszközök a minőség maximumára képesek, a sokszorosítás jóságáért javarészből maga a művész felelős. Alaposan ismernie kell a géptechnika teljesítőképességét és ennek lehetőségeihez a saját érdekében alkalmazkodnia kell. Az illusztrációkon nevelt szemű művelt angol vagy német közönség pontosan meg tudja állapítani, hogy egy reprodukción mennyi a művész és mennyi a cinkográfus, a litográfus vagy a nyomdász érdeme és ugyanígy felismeri azt is, hogy az esetleges kiviteli fogyatékok a művész grafikai hozzá nem értéséből, vagy a technikai munkatársak hanyagságából származnak-e. Ott aligha fordulhat elő, hogy követ vessenek egy művészre valamelyik munkájának rossz reprodukciója miatt, ha nyilvánvaló, hogy az technikai okok miatt lett rossz. Sajnos, éppen ennek a felismerése az, amit sem könyvekből, sem okos előadásokból megtanulni nem lehet, mert nem elég az intellektusnak könyvművészeti irányban való foglalkoztatása, a szemnek, a látásnak kell sok-sok nemzedéken keresztül finomodnia, amíg megszerzi az észrevevésnek azt az élességét és ösztönösségét, mellyel minőségkérdésekben tájékozódni tud. Iskolapéldául szolgálhat erre az a közkeletű magyar szokás, hogy itt készült illusztrált kiadványokat angol vagy német könyvekkel hasonlítanak össze. Ez az, amit csak hiányos grafikai műveltségű ember követhet el, aki nem tudja, hogy egy jó könyv kitermeléséhez nem elég a művész képessége, a cinkográfus és a nyomdász buzgalma, legkevésbé a kiadó áldozatkészése, ehhez idő kell, sok idő, hosszú évek hagyománytisztelete, munka és elmélyedés, szeretet és tanulás. A néhány év előtti konjunktúra hirtelen fellobbantotta nálunk is az illusztrált könyvek lázát, de ha sorra

vennök az akkor készült könyveket, mást, mint jószándékú törekvést aligha állapíthatnánk meg belőlük. Ha a konjunktúra rosszabbodása nem apasztotta volna le e téren a termelést, akkor remélhettük volna, hogy két-három emberöltő munkájával egészen kifogástalan színvonalú illusztrációk sokszorosításáig is eljutunk.

Az illusztrátor közvetve szól közönségéhez, művét technikai társak interpretálják, jót együtt tehát csak akkor nyújthatnak, ha munkájukat a tárgyi hozzáértésen kívül bizonyos emberi érzelmközösség és rokoneelvűség is támogatja. Mert ha például X. Y. kiadó úr, akit azelőtt sohasem, vagy talán két éve láttam, egy napon azzal toppan be hozzám, hogy rajzoljak számára (sürgősen, holnapra) illusztrációkat, hogy ő azokat (sürgősen) kinyomtassa (a könyv már szedés alatt van), megfeszülhetek bele én is, a cinkográfus is, a nyomdász is, tisztességes munka abból nem kerekedik ki.

A MAGYAR IRODALOM ISMERTETÉSE A KÜLFÖLDÖN

ÍRTA IFJ. BÁRÓ WLASSICS GYULA

Azt a nemzetnevelő és nemzetmentő reformmunkát, mely Magyarország lelki megújítását tűzi ki célul, hűségesen kíséri az a gondolat, hogy »a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországnak kultusztárcája egyúttal honvédelmi tárca is.« Mivel a nagy nyugati kultúrákkal való összeköttetéseink mélyítése nélkül nemzeti törekvéseinknek a külföldön való szolgálata és kulturális hivatásunk elismertetése nem lehetne teljes, a mai magyar kultúrpolitika egyik sarkköve: a vezető nemzeteket a megértés és meggyőzés erejével hozzánk kapcsolni. Ennek útja az emberiség előtt értéket képviselő nemzeti sajátosságaink feltárásán vezet keresztül s ebben a munkában fontos szerep vár a magyar kultúra alkotásainak a külföldön való bemutatására.

Itt fonódik bele a magyar kultúrpolitika nagy keretébe a magyar irodalmi propaganda ügye, amely sokáig kívül maradt az állami gondozás körén, noha számos ok szól a mellett, hogy ez a jelentékeny feladat nálunk hatósági gondozásban részesüljön.

Míg a világnyelveken dolgozó írók művei előtt nyitva van a széles világ, a magyar író könyve csak a kis magyar olvasóközönségre számíthat. Pedig a tehetségekben gazdag magyarság annyi új szint, erőt és